

13e JAARGANG

NUMMER 3

MAART 1977

DAAD
EN
GEDACHTE

**orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

*Bij elke bijzondere handeling
gaat het denken aan het doen
vooraf. Bij het handelen van
klassen of massa's blijkt de
betekenis van het handelen
pas achteraf. Hier gaat de
daad vooraf aan het begrip.*

Th. Maassen

DAAD EN GEDACHTE

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

Geen vaste abonnementsprijs

De uitgave zal worden bekostigd uit *vrijwillige bijdragen*

Red. en adm.: Schouw 48-11, Lelystad
Postgiro 307695

HET CARNAVAL VAN KOK EN SCHELLING OF:
DE LANGDURIGE NAWERKINGEN VAN HET
ZOGENAAMDE PAASBESTAND¹⁾

Maandag 14 februari 1977, op de eerste dag van de tweede stakingsweek, verklaarde NVV-voorzitter Wim Kok tegenover twee verslaggevers van "Vrij Nederland": "Wat Van Veen eens goed moest weten, dat is, dat een druk op de knop in Den Haag of Amsterdam er niet bij is. En dat een ondernemer die probeert ons zo ver te krijgen nul op het rekest krijgt. Wij stoppen geen staking. Je komt ze nog bij bossen tegen in het land, de mensen die bol staan van frustratie door het onverwachte besluit in 1973. Nou, dan heb ik liever een of twee dagen wat onzekerheid en natuurlijk weer de rechtse ben-de over je nek, dan dat je opnieuw frustratie veroorzaakt bij een enorm aantal mensen die de slag zijn ingegaan. De werkgevers zijn nu in een oor-

-
- 1) Om de herinnering van onze lezers even op te frissen: het z.g. Paasbestand maakte op dinsdag 17 april 1973 een plotseling einde aan een reeks door de vakbeweging geproklameerde stakings-akties. Het werd, volstrekt achter de rug van de arbeiders om, voorbereid door de bonden, die - om tegenover hun leden zo min mogelijk gezichtsverlies te lijden - aan SER-voorzitter drs De Pous verzochten om een bestand voor te stellen. De Pous verklaarde zich daartoe bereid op nadrukkelijke voorwaarde dat de bonden bij voorbaat beloofden op zijn wapenstilstandsvoorstel - kwasi zijn wapenstilstandsvoorstel - in te zullen gaan. Hetgeen beloofd werd en gebeurde. Met een "druk op de knop" werden de stakingen opgeheven. In een aan de stakingen gewijd geschrift - Bert Breij: "Een kwestie van principe" - werd naderhand geschreven, dat "de bekendmaking van het Paasbestand als een onbegrijpelijke bom op vele stakers neerkwam". Men vergelijk ons opstel "Achter de coulissen van het Paasbestand" in "Daad en Gedachte", nummer 7 van augustus 1973.

logssituatie op een aantal punten door de knieën gegaan. Ze moeten nu ook weten dat de staking pas kan worden beëindigd via een redelijk overleg en met instemming van de betrokkenen en dat zijn niet alleen Arie Groenevelt en Wim Kok."

Daargelaten of er werkelijk sprake was van een "oorlogssituatie", wat wij ontkennen, heeft Wim Kok met deze woorden één van de diepere achtergronden onthuld van de belangrijkste binnenlandse gebeurtenissen in de achter ons liggende weken. Wie die gebeurtenissen wil verstaan zal, net zoals Wim Kok, moeten teruggaan naar het jaar 1973 toen de vakbeweging wél "op de knop" drukte, het Paasbestand afkondigde en het vervolgens heeft gewénten ook.

Dat het Paasbestand van toen de arbeiders "bij bossen gefrustreerd" heeft, zoals Kok het uitdrukte, is maar een kwestie van hoe je het bekijkt. Het is in ieder geval slechts een halve waarheid waarmee wordt verzwegen dat zeker de vakbeweging er gefrustreerd van is geraakt. Wil men de waarheid niet tekort doen, dan dient te worden gezegd, dat zij er méér dan wie ook een frustratie van heeft opgedaan. Sinds het voorjaar van 1973 lijdt zij aan wat men "een Paasbestand-syndroom" zou kunnen noemen 2). Dat Paasbestand-syndroom verklaart de wijze waarop zij zich in het konflikt heeft opgesteld. De vrees nóg eens met de gevolgen van een dergelijk paasbestand gekonfronteerd te kunnen worden is haar in merg en been gedrongen en heeft haar handelwijze bepaald.

"Over het opheffen van de stakingen beslissen de leden, niet Kok dan wel Groenevelt, niet Schelling dan wel Spit of Bode". Dat is het wijsje dat telkens weer in alle toonaarden werd gezongen. Het was, zou men kunnen zeggen, de voornaamste hit tijdens het stakings-carnaval dat dit jaar aan het échte carnaval voorafging. De reden dat wij de gebeurtenissen aldus karakteriseren zal de lezer aanstonds duidelijk worden.

De nadruk, die er van de kant van de vakbeweging op werd gelegd, dat er ditmaal niet wéér zoiets als het Paasbestand zou komen bewijst - wat voor de ingewijden bepaald geen geheim moet zijn geweest - dat de vakbeweging zich zoiets als dat Paasbestand niet meer kon permitteren.

Wat de vakbeweging zich evenmin kon permitteren was: het niet op een konflikt te laten aankomen. Natuurlijk: zónder konflikt zou ook de vraag "bestand of géén bestand?" niet aan de orde zijn geweest. Maar in dát geval zou de vakbeweging nog slechter hebben geboerd dan zij deed na het beruchte bestand van Pasen '73. Zette zij toentertijd haar geloofwaardigheid in de ogen van haar leden op het spel, door het strijdgewoel te mijden zou zij thans die geloofwaardigheid stellig volledig te grabbel hebben gegooid. Daarom is de jongste stakingsactie de Nederlandse vakbeweging opgedrongen. Niet in die zin, dat de ondernemers haar tot haar optreden hebben geprovoceerd - zoals door sommigen is beweerd - maar in die zin dat haar, wilde zij ook in de toekomst haar functie als vakbeweging kunnen blijven vervullen, eenvoudig geen andere keus overbleef.

Een vakbeweging - wij hebben het in 't verleden herhaaldelijk uiteengezet - is een organisatie van de burgerlijke maatschappij, die voor deze burgerlijke maatschappij en derhalve ook voor de werkgevers, ónmisbaar is,

---

2) Onder "syndroom" - men denke aan het veelbesproken "K.Z.-syndroom" - verstaat men het gehele complex van bepaalde ziekteverschijnselen.

Tijdens de stakingen van vier jaar geleden werd dat door werkgeversvertegenwoordiger Prins erkend met de opmerking, dat "de bonden in Nederland niet moeten verdwijnen, omdat we, naar mijn overtuiging, niet zonder kunnen" 3). Door op de arbeidsmarkt als verkoopster van de arbeidskracht op te treden bewijst de vakbeweging de werkgevers een dienst. Maar zij kan hun géén slechtere dienst bewijzen dan door hun tē goede diensten te bewijzen. Zij kan slechts dán als een serieuze partner deelnemen aan het loonoverleg wanneer zij d "vakbondsmythe" in stand houdt, dat wil zeggen de fictie handhaaft dat zij aan de onderhandelingstafel de loonarbeiders vertegenwoordigt. En zij kán die fictie niet handhaven wanneer zij ononderbroken en ál te duidelijk de arbeiders tegen de schenen schopt.

Vandaar dat de vakbeweging - ingeklemd als het ware tussen twee vuren - nooit anders vaart dan een zigzag-koers. Nu eens keert zij zich samen met de ondernemers openlijk tegen de arbeiders, dan weer roept zij de arbeiders op om front tegen het ondernemersdom te maken. Nu eens predikt zij de klassenvrede, dan weer laat zij de krijgstrompet schallen en stort ze zich in een gevecht. Sommigen - en dat is de vakbeweging met het oog op de vakbondsmythe niet onwelkom - verslijten een dergelijk gevecht voor een klassegevecht. Dat is het niet, ook al kán het er zich onder bepaalde omstandigheden toe ontwikkelen, indien de vakbeweging er niet in slaagt een dergelijke ontwikkeling te voorkomen. Krachtens haar wezen en haar functie zal de vakbeweging er steeds naar streven - en moeten streven - zulk een ontwikkeling te verhinderen. Het jongste konflikt vormt wederom géén uitzondering op die regel.

"Men vergisse zich niet", schreef Vincent Vrooland in "De Nieuwe Linie" van 9 februari, "de akties ...

"... zijn allermintst een blijk van een groeiende militante houding bij de vakbeweging. Het zogenaamde 'speerpuntenbeleid' waarbij de vakbeweging met grote zorg de bedrijven heeft uitgezocht waar de akties zouden beginnen, werkt op zijn minst twee kanten uit. Aan de ene kant probeert men ongetwijfeld de werkgevers zo hard mogelijk te treffen, aan de andere kant kan er geen twijfel over bestaan dat de FNV niet zozeer op stakingen als wel op beheerste stakingen uit is. Het is nog lang niet zover dat de hele georganiseerde kracht van de werknemers in de strijd wordt geworpen. Integendeel, daar waar de bereidheid tot staken groot is, bijvoorbeeld in Amsterdam-Noord waar vorige week vrijdag (de 4e februari - red. D. & G.) - door het nieuws bijna geheel verzwegen - zowat alle bedrijven spontaan plat gingen, zijn maar weinig akties gepland. Mogelijk is men bang voor links, met name dan voor de C.P.N., wier leden al veel langer op aktie aandrongen. Maar dat is dan koudwatervrees: de C.P.N. heeft zich voorgenomen strikt binnen de vakbeweging te werken en zal zeker geen ongecoördineerde akties op touw willen zetten. Het gaat er haar alleen om de door de FNV gebalde vuist zo krachtig mogelijk te maken. Waarschijnlijker is, dat de federatie beducht is voor de spontane aktiekomitees... die niet alleen de werkgevers maar ook

---

3) Prins, geciteerd uit Bert Breij, "Een kwestie van principe", blz. 107, 2e kolom, onderaan.

de vakbeweging schade toebrengen..."

Op de twee voornaamste elementen van het jongste optreden van de vakbeweging wordt hier nauwkeurig de vinger gelegd:

- 1. er is inderdaad geen sprake van dat zij militanter zou optreden dan in het verleden;

- 2. zij wenst b e h e e r s t e stakingen en is voor niets zo beucht als voor een spontaan optreden van de arbeiders z e l f .

Naar onze overtuiging is het "speerpuntenbeleid", precies zoals hier wordt beschreven, er mede - en niet in de laatste plaats - op gericht om "wilde" akties te voorkomen. Daarop wordt vanzelfsprekend door de vakbeweging niet de nadruk gelegd, althans veel minder de nadruk gelegd dan op haar afkeer van een "tweede Paasbestand". Niettemin is haar vrees voor het "uit de hand lopen" van de stakingen levensgroot aanwezig. Waarmee men ook hier te maken heeft is een sterke frustratie, teweeggebracht door vrij recente ervaringen uit de achter ons liggende jaren. Deze hebben immers de bij de vakbeweging aanwezige angst voor wat zij een "ongeorganiseerd optreden" van de arbeiders pleegt te noemen buitengewoon vergroot.

De er varingen waarop wij hier doelen stammen uit het begin van 1972. Toen de onderhandelingen over 'n nieuw metaal-cao zich uitzichtloos voortsleepten verklaarde de Industriebond N.V.V. dat het stakingswapen zou worden gehanteerd. Daarop spanden enkele grote, voor "prikakties" uitgekozen bedrijven een kort geding aan. Toen de president van de Amsterdamse rechtbank, mr. U.T. Stheeman, vervolgens de stakingen verbood, bleef Arie Groenevelt niets anders over dan de reeds aangekondigde akties af te gelasten. De INdustriebond kon, als een organisatie van de burgerlijke maatschappij, de wetten van die maatschappij niet overtreden. Maar wat de bond niet kon, dat deden de arbeiders toen wél. Het vonnis in kort geding was nog maar nauwelijks uitgesproken of een spontane "wilde" staking legde praktisch de gehele Nederlandse metaalindustrie plat. Daarop bleek dat de zelfstandig handelende arbeiders een veel en veel grotere kracht ontwikkelden dan de grootste vakbond in het land. Voor de macht van de arbeiders moesten de ondernemers zwichten. Wat de vakorganisatie na wekenlange pogingen niet had kunnen bereiken, dat bereikten de arbeiders in minder dan geen tijd 4).

Het was voor de vakbeweging een even grote slag als voor de ondernemers. Wat bleef er nog overeind van haar pretentie, dat alleen de bond in stastaat zou zijn om "een vuist" te maken? In hoeverre kon zij nog volhouden dat zij de werkende klasse vertegenwoordigde, wanneer voor ieder zichtbaar werd gedemonstreerd dat zij op kritieke momenten de werkers in het geheel niet in de hand had?

Een afdoend antwoord op deze beide vragen was nog niet gevonden toen in 1973 de geschiedenis zich dreigde te herhalen. De onderhandelingen over de metaal-cao waren opnieuw vastgelopen. De Industriebond NVV begreep, dat het toepassen van dezelfde taktiek als het jaar daarvoor het nadelig effect voor de organisatie alleen nog maar kon vergroten. Dáárom - en niet doordat de bond zoveel "strijdbaarder" zou zijn geworden - werd het stakingswapen ditmaal inderdaad gehanteerd en wel bij de Hoogovens. Het bedrijf in Velsen werd bijna volslagen lamgelegd. Weliswaar werd er ook nu terstond, voor de president van de Haarlemse rechtbank, een kort geding

---

4) Vgl. het opstel "Wat de bonden niet kunnen, kunnen de arbeiders wél" in "Daad en Gedachte" van maart 1972.

aangespannen. Maar de situatie was in zoverre anders, dat op het moment dat daarin uitspraak werd gedaan de bond al handelend was opgetreden. Hij werd niet genoodzaakt een enkel nog maar aangekondigde staking af te gelasten, maar moest een reeds begonnen staking opheffen. Dat moest, zo was de redenering, voor de indruk naar buiten, voor de indruk op de arbeiders, toch wel enig verschil maken. Daar kwam dan nog bij, dat op deze wijze, op het tijdstip dat het Haarlemse vonnis werd gewezen, de arbeiders al "stoom hadden afgeblazen", zoals men dat noemt. Het voor de bond zo ernstige gevaar van een spontane reactie van onder op, als in 1972 zou, zo meende de vakbeweging, daarmee aanzienlijk zijn verkleind.

De rekening klopte niet al te best. Hoewel dit keer de staking niet zonder meer werd verboden doch enkel maar - met precies dezelfde uitwerking - een afkoelingsperiode van twee maanden werd gelast, slaagden Groenevelt en zijn medebestuurders er slechts met de allergrootste moeite in een "wilde" voortzetting van de staking bij de hoogovens te verhinderen. Van een duidelijke botsing tussen de organisatie en haar leden was er óók in 1973 sprake. Dat zij voor de bond niet zo'n katastrofaal karakter aannam als het jaar daarvoor - hoe heftig ook de tonelen waren, die zich in het Velser bedrijf tussen bestuurders en stakers afspeelden - kwam mede hierdoor, dat de vakbeweging, méér op haar reputatie bedacht dan het voorafgaande jaar, de aktie over een groter terrein uitbreidde, "prikakties" in héél het land op touw zette en met een kolossaal schijngevecht de opnieuw tussen haar en de arbeiders opgetreden breuk wist te lijmen. Wij hebben dat schijngevecht destijds een "Theaterstuk" genoemd. Het leek twee bedrijven lang een suksesstuk te zullen worden totdat in het laatste bedrijf het Paasbestand voor een anti-climax zorgde.

Op de 17e en de 18e april 1973 kwam de aap uit de mouw. Het schokeffect was dermate groot, dat de vakbeweging beseftte dat zij een dergelijk stuk niet nog een keer zou kunnen opvoeren. Wat er ook gebeurde, het mocht noch tot een zelfstandig arbeidersoptreden komen zoals na het vonnis van mr. Stheeman, noch tot de kater die zich in het voorjaar van '73 van de arbeiders meester maakte. Die beide overwegingen hebben haar taktiek bepaald in 1977. Die taktiek is er van het begin af aan op gericht geweest nog vele malen sterker dan vier jaar geleden de indruk te wekken van strijdvaardigheid. De akties moesten enerzijds steviger dan ooit in de hand worden gehouden, anderzijds diende meer dan ooit de schijn te worden gewekt, dat de arbeiders zélf een stem in het kapittel hadden, dat het hún akties waren, dat zij niet 't instrument van de vakbeweging waren, maar dat de vakbeweging ditmaal hún instrument was. Vandaar dat niets achterwege werd gelaten om bij leden en bij ongeorganiseerden een zo groot mogelijke geestdrift te wekken. Die geestdrift, dat beseftte de vakbeweging heel goed, zou niet terstond zo groot kunnen worden als wenselijk was voor het beoogde doel. Het zou tijd vergen om het als gevolg van het Paasbestand ontstane wantrouwen te doen verdwijnen. Daarom moest er sprake zijn van een "hard" gevecht, tijdens hetwelk de vakbeweging de gelegenheid kreeg het geschokte vertrouwen te herstellen. Niet bij een snel sukses had zij belang, maar bij een overwinning, die duur bevochten scheen.

In dit licht moet het antwoord worden gezien, dat Wim Kok gaf op de vraag van de twee verslaggevers van "Vrij Nederland" of hij tevreden was over het verloop van de eerste stakingsweek:

"Dat ik blij ben zou ik niet willen zeggen. Maar nu het een-

maal zo gegaan is, vind ik eigenlijk dat het akkoord (het akkoord met de centrale werkgeversorganisatie over twee van de drie door de vakbeweging gestelde eisen - red. D & G) wat snel is gekomen. Ik zeg niet dat langer staken, als doel op zichzelf, in mijn ogen nodig was. Maar ik kan me zo voorstellen dat een groep, een massaliteit, tijd nodig heeft om in beweging te komen. Ik heb hierover eigenlijk twee tegenstrijdige opmerkingen. De ene is, dat naarmate de staking zich verder uitbreidt er een risico ontstaat van vermoeidheid, maar óók van onbeheersbaarheid. De andere kant is: hoe lang was er nou gestaakt toen de brief van de werkgevers kwam?"

- "U kreeg niet eens de kans om te vechten.

"Zo zou ik het niet zeggen, maar dat is toch een klein beetje wat het insluit..."

- "Was u niet bang voor een mislukking?"

"Angst heeft er niet bestaan. We hebben wel het risico onderkend... want er zijn natuurlijk grenzen aan wat de vakbeweging zich financieel kan permitteren. We hebben steeds tegen elkaar gezegd: we gaan liever strijdend ten onder, dan dat we nu concessies doen en ons naar onze mensen toe voor jaren belachelijk maken..."

Uit deze woorden van Kok blijkt duidelijk zowel de vrees van de vakbeweging voor een gezichtsverlies gelijk dat van '73, als de vrees dat zij de greep op haar leden zou kunnen verliezen. Er blijkt bovendien nog de bezorgdheid uit, dat een te snelle oplossing van het konflikt tot het één en mede daardoor ook tot het andere zou kunnen leiden.

Het laatste gevaar zowel voor de vakbeweging als voor het ondernemersdom en voor de burgerlijke maatschappij derhalve, is ook buiten de kring van de vakbeweging onderkend. Niet voor niets heeft een redakteur van NRC-Handelsblad - op 12 februari j.l. - geschreven, dat "voortijdige bemiddelingspogingen een konflikt kunnen verharden" en dat dit "ongetwijfeld meewoog in de subtiele taktiek van minister Boersma". "Een eenmaal uitgebroken sociale strijd", zo voegde de bewuste journalist er aan toe, "kan niet ineens worden bevroren door een opgelegde arbitrale uitspraak of gedwongen overleg." Wat hij niet uitsprak, maar wat hij kennelijk wél in zijn hoofd had - evenals Kok - was, dat zo dit tóch gebeurde, de levensgrote kans bestond op een onbeheerste uitbarsting inplaats van de beheerste aktie van de vakbeweging. Hier ligt de reden dat de vakbeweging zich, bij het vastlopen van het cao-overleg, gekant heeft tegen een arbitrage, zoals door prof. W. van Albeda is gesuggereerd. Hier ligt tevens de reden dat de vakbeweging na de brief van Van Veen haar akties niet terstond beëindigde maar ze integendeel nog heeft voortgezet en uitgebreid.

De bewering van Wim Kok. dat "een massa tijd nodig heeft om in beweging te komen" is, wanneer men die zuiver op zichzelf beschouwd, natuurlijk in lijnrechte tegenspraak met wat de ervaring heeft geleerd. Toen mr. Stheeman in 1972 een stakingsverbod aan de Industriebond oplegde, verstrekten er maar weinig uren of er waren meer stakers - en dat enkel in de metaalindustrie - dan de vakbeweging thans in de derde stakingsweek in het geweer heeft gebracht. De gang van zaken was precies omgekeerd aan datgene wat Kok zegt "zich zo te kunnen voorstellen" en dat klopt wel, want zelfstandige arbeidersstrijd was en is voor de vakbeweging nu eenmaal steeds

iets onvoorstelbaars. Toch is de desbetreffende opmerking van Kok allesbehalve onzinnig, wanneer ze maar in verband wordt gebracht met de situatie waarop ze in feite slaat. Wat Kok bedoeld heeft is dit, dat hij zich - na de bittere ervaring van het Paasbestand - kan voorstellen, dat de arbeiders tijd nodig hebben om hun wantrouwen ten aanzien van de vakbeweging te overwinnen.

Wat dat wantrouwen betreft was het Paasbestand overigens niet meer dan een druppel - zij het een stevige druppel - die de emmer deed overlopen. Er is - al lang vóór het Paasbestand en dat heeft ook de NRC gekonstateerd - nu eenmaal sprake van "een kloof tussen het vakbondsapparaat en de mensen aan de basis". Kok mag het bestáán van die kloof, juist in de jongste tijd herhaaldelijk met klem publiekelijk ontkend hebben, hij weet maar al te goed dat zij er is.

Die kloof moest overbrugd worden om al die redenen die wij hier in de aanvang uiteengezet hebben. Een komedie zoals die van 1973 was daartoe ontoereikend. En vandaar dat de jongste aktie van de vakbeweging tot een soort van carnavalsfeest is geworden, een carnaval waarbij de bonden zich degelijker dienden te vermommen dan in 1973, een carnaval waarbij zo luid mogelijk diende te worden gehost en gezongen - over Boersma en over Chris van Veen - allemaal om de in 1973 zo bekoelde stemming er maar weer in te brengen. Vandaar dat Cees Schelling - die in 1973 op Arie Groenevelt, die naar wij hem hebben horen zeggen "de arbeiders in de boot nam" al evenveel kritiek had als op Sake van der Ploeg, die nog vóór het Paasbestand al uit de boot stapte - luidkeels verklaarde, dat hij er "leut" aan beleefde en dat hij er "al twintig jaar op had gewacht".

Wim Kok, wat minder spontaan, zorgvuldiger zijn woorden kiezend, naar eigen zeggen niet uit een proletarisch milieu afkomstig en derhalve wat verder van de werkers afstaand dan de vijftig jaar geleden te Klaaswaal op de Zuidhollandse eilanden in een landarbeidersgezin geboren Cees Schel, heeft die woorden afgezwakt. "Ik heb er geen twintig jaar op zitten wachten en ik heb er geen tien jaar op zitten wachten", heeft hij verklaard.

Nu heeft Schelling dat natuurlijk ook niet. Alleen al op grond van zijn afkomst moet hij weten, dat staken allesbehalve een lolletje is maar onder gegeven omstandigheden een bittere noodzaak. Zijn woorden - voor een vakbondsbestuurder hoogst ongebruikelijk en daarenboven hoogst onvoorzichtig omdat ze er gemakkelijk toe kunnen leiden, dat hij door zijn tegenspelers aan de onderhandelingstafel minder serieus wordt beschouwd - hadden dan ook alleen maar de kennelijke bedoeling het vertrouwen van de arbeiders in de vakbeweging op te vijzelen, omdat ze in arbeiderskring alleen maar konden overkomen als een uiting van strijdlust, als het zo broodnodige bewijs, dat de organisatie ditmaal toch écht naast en achter hen wilde staan.

Natuurlijk is zo'n loze kreet als Schelling slaakte geen écht bewijs. De functie van de vakbeweging verandert niet bij toverslag doordat een man als hij tijdens het stakingscarnaval de zotskap opzet en "alaaf" roept. Het is niet Cees Schelling die uitmaakt hoe de vakbeweging zich zal gedragen, maar het is omgekeerd de vakbeweging die bepaalt hoe of Cees Schelling zich, of hij wil of niet, gedragen moet. Maar ook een schijnbewijs kan zijn betekenis hebben. Want het gaat om de psychologische uitwerking van zoiets en de psychologie speelt nu eenmaal - zoals twee Utrechtse psychologen in "De Volkskrant" van 12 februari terecht hebben opgemerkt - bij een konflikt als het onderhavige een grote rol. Psychologie heeft de vak-

beweging broodnodig om met enige kans op sukses de beide vuren te ontwijken waardoor zij belaagd wordt.

Wie let op alles wat er aan het jongste optreden van de vakbeweging vooraf is gegaan kan er nauwelijks aan twijfelen dat een mogelijke controverse met de achterban en de daarachter opdoemende mogelijkheid, het daarachter opdoemende schrikbeeld van een zelfstandig arbeidersoptreden (zoals in '72) voor de heren bestuurders de grootste bedreiging heeft gevormd. In het afgelopen jaar is een aantal bonden - ook juist in verband met de kwestie van de prijskompensatie - diverse keren met "wilde" akties gekonfronteerd. Tot tweemaal toe braken er in de havens stakingen uit waarvan zij zich distancieerden. Half januari ging het technisch personeel van het dagblad "Tubantia" in Enschede in staking voor eisen die de vakbeweging zelf had opgesteld. De grafische bonden hielden zich op de achtergrond ook al zegden ze dan toe, de aktie te zullen begeleiden. Het werd hoe langer hoe duidelijker dat de vakbeweging zich in de gestaag scherper wordende verhoudingen niet tegenover de arbeiders zou kunnen opstellen. "De vakbeweging", zo formuleerde Wim Kok het in februari in het televisieprogramma "Brandpunt", "wil niet alleen doorgeefluik zijn van slechte berichten aan haar leden." Waar het om ging was, dat ze dat ook niet alleen kán zijn. In dat geval zou zij ophouden als vakbeweging, dat wil zeggen overeenkomstig haar funktie in de burgerlijke maatschappij en ten behoeve van de kapitalistische ekonomie te funktioneren.

De spontane reaktie van de Nederlandse metaalbewerkers op het vonnis van mr. Stheeman in 1972 was een stuk klassenstrijd. Niettegenstaande zijn opmerking, dat er in februari 1977 van een groeiende militante houding der vakbeweging geen sprake is, meent Vincent Vrooland - wiens artikel in "De Nieuwe Linie" wij hierboven reeds uitvoerig citeerden - dat ook in de afgelopen maand de klassenstrijd aan de orde was. Dat valt niet te ontkennen, mits men met het woord "klassenstrijd" maar niet de zelfstandige klassenstrijd bedoelt en mits men maar niet bedoelt, dat die klassenstrijd door de vakbeweging werd gevoerd. Integendeel: het jongste optreden kan worden gedefinieerd als een gigantische poging een klassenstrijd te voorkomen.

In 1972 moest de Industriebond NVV zich bij het gerechtelijk stakingsverbod neerleggen. Dat feit was voor de werkelijke klassenstrijd juist het signaal. De vakbeweging wist, dat bij een herhaling van een dergelijke gang van zaken het grote risico bestond, dat het - om zo te zeggen "huishoudelijke" - konflikt tussen de werkgevers en de bonden tot een felle klassenbotsing, tot een écht klassenkonflikt zou uitgroeien. Om dat te verwijderen heeft de vakbeweging zich anders opgesteld dan toen. Weliswaar moesten de voedingsbonden na de uitspraak van de Utrechtse rechtbankpresident, prof. mr. V.J.J. van Dijk wel eender handelen als Arie Groenevelt destijds, toen zij na de uitspraak in kort geding over de dreigende staking bij de vleesverwerkende industrieën een kleine strohalm zagen, hebben zij zich daaraan onmiddellijk vastgeklampt.

Een aktie bij die bedrijven die het kort geding hadden aangespannen was uiteraard niet meer mogelijk. Maar juist voordat de zaak voor de rechter diende had een van de bedrijven die van de rechter een stakingsverbod eiste, die vordering ingetrokken. Aangezien mr. Van Dijk in zijn vonnis bepaalde dat de gedaagden (d.w.z. drie voedingsbonden alsmede de Industriebond N.K.V.) verboden werd "oproepingen respectievelijk aansporingen tot werkstaking te doen uitgaan bij de bedrijven van eiseressen", was er voor de vakbeweging geen enkel juridisch beletsel om terstond een staking uit te

roepen - of te laten doorgaan - bij dat bedrijf dat de vordering van een stakingsverbod had laten vallen: het bedrijf van Meester in Wijhe.

In 1972 redde het vonnis van mr. Stheeman, ofschoon er een "wilde" aktie door werd gestimuleerd, toch nog de klem zittende Arie Groenevelt. Zonder dat vonnis zou deze genoodzaakt zijn geweest een stap te doen waarvoor hij destijds, in de toenmalige situatie, in feite nog terugschrok. In februari j.l. werd Cees Schelling door het vonnis van prof. mr. Van Dijk eveneens gered. Het liet hem nog ruimte over tot het nemen van een stap waarvoor hij niet terugschrok, omdat het voor hem de enige kans was aan het lot dat Groenevelt in '73 na het Haarlemse vonnis trof te ontkomen. En dat was een lot, dat Schelling onafwendbaar boven het hoofd had gezweefd, hoe scherp hij op een gegeven ogenblik ook mocht hebben beseft waaraan dat lot van Groenevelt te wijten viel: niet zozeer aan Groenevelt zélf dan wel aan het wezen van de vakbeweging 5). Dát Schelling niet voor een staking in Wijhe terugschrok sproot niet daaruit voort, dat hij al "twintig jaar" - de duur van zijn loopbaan in de vakbeweging - om aktie stond te trappelen, het sproot daaruit voort dat hij wel m o e s t .

De vakbeweging is in februari 1977 niet "ten oorlog" tegen het ondernemersdom getrokken, zoals een vooraanstaand werkgever in de grafische industrie in het begin van die maand veronderstelde. De vakbeweging heeft in de afgelopen weken een keihard gevecht met de ondernemers geleverd om zowel die ondernemers als zichzelf te behoeden voor een oorlog van de kant van de werknemers. Of die oorlog inderdaad ontbrand zou zijn kan uiteraard geen mens met zekerheid beweren. Maar de les van '72 en '73 (het Paasbestand-syndroom) maakte dat zij de mogelijkheid zag. Of dat terecht of ten onrechte was verandert niets aan de wezenlijke betekenis van haar optreden. Over de vonnissen in kort geding hief zij wel een wat schijnheilig gehuil aan, maar daarnaast merkte zij er nuchter over op, dat wie daarop reageerde op de manier van de Industriebond-NVV in 1972, het gevaar opriep, dat

-
- 5) Wij zeggen nadrukkelijk niet dat Schelling het verbod tot staken in de zuivelindustrie wél als een hemels geschenk begroette, waardoor hij behoed werd voor het glibberige pad waarop zijn door hem ten val gebrachte voorganger Sake van der Ploeg gestruikeld was. De situatie in de zuivel was zeer gekompliseerd. Het is een vraag of het hier ook zonder vonnis wel tot een staking zou zijn gekomen. Sommige ingewijden ontkennen het. "Heb je", zo vroeg ons drie dagen vóór de dag waarvoor de stakingen waren aangekondigd een oud-bestuurder, "ooit wel een keer een zuivelstaking gezien? Dat gepraat over 'melk in de sloot' dat betekent echt niets. Dat heb ik van Sake ook al zo vaak gehoord". De bewuste ex-bestuurder had ongetwijfeld gelijk. Nog vóór het kort geding diende lag bij de zuivelfabriek "De Takomst" in het Friese Wolvega al een overeenkomst gereed. Dat wist Schelling zo goed als de heer Rinze Zijlstra. Aan hém - merkwaardigerwijze niet aan Schelling - is deswege door een verslaggever Van "Vrij Nederland" (nummer van 12 februari) dubbel spel verweten. Naar onze mening niet helemaal terecht. Het behoorde naar onze overtuiging allemaal tot het gewone spel. Men kan de werkgevers niet verwijten dat zij dat van hun kant ook spelen dan wel meespelen.

de akties zouden "escaleren". Het stakingscarnaval is losgebarsten opdat niet inplaats daarvan het land iets veel ernstigers zou beleven.

=====

DE VAKBEWEGING IN FRANKRIJK
KONTRA DE ARBEIDERS 1)

Twee grote centrales spelen in de Franse vakbeweging een overheersende rol: de CGT en de CFDT 2). Beide vervullen - uiteraard - dezelfde functie binnen het Franse kapitalisme, maar de manier waarop zij dat doen is verschillend, mede doordat elk van deze centrales andere politieke verbindingen heeft.

De CGT onderhoudt nauwe kontakten met de PCF (de Franse C.P.) en zij heeft op vooraanstaande posten soms dezelfde personen, die ook vooraanstaande posten in de partij bekleden. Via de partijcellen wordt getracht invloed in de bedrijven uit te oefenen en ontevredenheid dáár te benutten voor verkiezingsdoeleinden. In het algemeen streeft de CGT ernaar om zowel ten behoeve van het kapitaal als ten behoeve van de PCF de arbeiders te beheersen. Daarbij tracht zij iedere beweging van onderop de kop in te drukken.

Wat de CFDT betreft: zij koestert sympathie voor de Socialistische Partij maar haar verbindingslijn naar deze politieke organisatie valt minder op. Omdat zij met de CGT moet concurreren stelt zij zich wat onafhankelijker op en op het eerste gezicht schijnt zij wat strijdbaarder. Zij wekt ook de indruk, dat zij voor een zelfstandige aktie van de arbeiders in het krijt treedt. Maar dat alles is slechts een facade. Evenals de CGT onderhoudt óók de CFDT nauwe kontakten met de economische en sociale instellingen van de staat. Zij steunt bovendien het politieke, sociale en economische program, dat beide vakcentralen samen met de bolsjewieken en reformisten hebben opgesteld en dat mikt op een soort van neo-kapitalisme: een geleide ekonomie waarbij aan de vakbeweging nog meer de gelegenheid wordt geboden tot het spelen van haar gebruikelijke rol dan nu het geval is. De CGT en de CFDT willen allebei de baas spelen over de arbeiders; zij verschillen van opvatting over de manier waarop, maar niettemin denken zij wezenlijk eender.

De CGT is veel meer gecentraliseerd, spreekt meer de taal van de technokraten en gedraagt zich veel traditioneler dan haar konkurrente. Vandaar dat de CGT sterk vertegenwoordigd is onder geschoolde arbeiders in de hoogste loonklassen. De CFDT wekt de indruk dat zij sympathie heeft voor de ongeschoolde arbeiders. Bij de strijd die de ongeschoolden, vooral in de eko-

-
- 1) Dit opstel is de - vanwege onze plaatsruimte - verkorte weergave van een beschouwing die ons dezer dagen werd toegezonden door een Franse kameraad.
  - 2) CGT: Confédération G Générale du Travail.
CFDT: Confédération Francaise des Travailleurs.

nomisch minder ontwikkelde sectoren van het Franse kapitalisme, voeren, treedt de CFDT vaak meer op de voorgrond dan de CGT. In feite echter vervult de CFDT daar precies dezelfde rol als de CGT in andere sectoren van het bedrijfsleven vervult en in de loop van de conflicten of direkt erna blijkt duidelijk dat er tussen de arbeiders en het bureaukratische apparaat van deze centrale dezelfde tegenstelling bestaat als tussen andere delen van de arbeidersklasse en de CGT.

Door de aktiviteit (de zogenaamde aktiviteit) die de Franse vakbeweging ontplooit moet men zich vooral niet laten misleiden. Wie oog heeft voor de werkelijkheid ontgaat het niet dat de aangesloten leden van beide centrales vaak genoeg op geen stukken na bereid zijn de parolen van hun respektievelijke organisatie op te volgen.

Toen beide centrales in 1973 gezamenlijk een landelijke proteststaking van 24 uur afkondigden gingen er 560.397 arbeidsdagen verloren. Toen zij in 1975 viermaal hetzelfde deden gingen er bij elkaar 198.690 arbeidsdagen verloren. Niettemin was het ledental van de centrales toen gestegen. De stakingsparolen werden derhalve in veel geringer mate gehoorzaamd. Toch was het aantal sociale conflicten allerminst verminderd. De enig mogelijke konklusie is, dat het vakbondslidmaatschap hoe langer hoe meer een formele betekenis krijgt en dat de vakbondsleden op steeds grotere schaal hun eigen gang gaan.

Het is in dit verband niet oninteressant om ook eens te letten op wat er regelmatig voorvalt bij straatdemonstraties. Van oudsher vormen zij in Frankrijk een middel om de arbeiders te laten afleiden. Hoe langer hoe meer komt het voor dat in dergelijke demonstratieve optochten leuzen worden meegevoerd die volkomen in strijd zijn met de officiële leuzen van de vakbewegingsbureaucratie. De tegenstelling tussen haar en de arbeiders wordt ook bij dergelijke gelegenheden hoe langer hoe meer zichtbaar. Voor het overige is die tegenstelling de laatste jaren, talloze malen dat de arbeiders strijd voerden, op de meest uiteenlopende manieren in zéér verschillende vormen zichtbaar geworden.

Het is niet gemakkelijk om precies aan te geven wat de vakbond tegenwoordig voor de arbeiders betekent. Meer en meer ziet men initiatieven van onderop, kontakten tussen bedrijven onderling en een uitbreiding van aktie die zich geheel onttrekt aan de controle van de vakbondsapparaten.

Ten aanzien van deze tendensen tot grotere zelfstandigheid past de CGT nog steeds haar traditionele onderdrukkingmethoden toe. Zij bedient zich daarbij van wat radikalere woorden en wil soms ook wel wat modernere strijdmethoden tolereren (zoals de bedrijfsbezetting), maar dan slechts symbolisch 3) en alléén maar dan als zij de arbeiders volledig onder controle heeft. Bij dat alles doen zich tegenstellingen tussen de centrale en de achterban veel vaker voor dan in het verleden.

In juni 1976 was er een "wilde" staking in twee schachten in het ko-

---

3) Symbolisch, d.w.z. niet écht. De CGT spreekt b.v. van bezettingen in gevallen waarin de betrokken bedrijven door de arbeiders verlaten zijn en de gebouwen alleen maar voorzien zijn van een doek of opschrift dat vermeldt, dat het bewuste bedrijf "bezet" is. Men zie hierover het artikel "Le Monde" speelt de CGT in de kaart" in "Daad en Gedachte" van mei 1975.

lenbekken van het departement Pas de Calais aan de Franse kanaalkust. Om de aktie te breken riep de C.G.T. een lokale mijnwerkersstaking van 48 uur uit. Het stakingsparool werd opgevolgd. Nadat het werk hervat was werden de stakende kompels van de bewuste twee putten geheel aan hun lot overgelaten zonder enig uitzicht op sukses. Eén van de mijnwerkers verklaarde bitter, dat de ervaring hem had geleerd, dat de CGT altijd wel het een of ander smoesje bij de hand had, waarom de staking moest worden beëindigd.

In april 1976 besloot de CGT, nadat er zes weken lang "wild" gestaakt was bij de suikerraffinaderij Beghin (de grootste suikerraffinaderij van Frankrijk) dat er in Parijs met de direktie zou worden onderhandeld. Een van de stakers zei schamper: "Als het in Parijs niet lukt zullen ze wel in Zwitserland gaan praten. Da's nog neutraler terrein, nóg verder weg en alles onttrekt zich daar nóg meer aan onze kontrole."

Nadat er in maart 1976 weer eens een tweedaagse nationale proteststaking was gehouden weigerden vele arbeiders het werk te hervatten. "Wilde" akties brachten de vakbeweging in de grootste verwarring en verlegenheid. De bonden konden aan het optreden van de arbeiders alleen maar een einde maken door nogmaals een proteststaking van 48 uur te organiseren.

Gaat het, zoals in deze voorbeelden, om belangrijke industriële sektoren, dan nemen CGT en CFDT dezelfde houding aan. Zij pogen de strijd gezamenlijk te breken ofwel de CGT kwijt zich van die taak zonder dat de CFDT tussenbeide komt of zelfs maar protesteert. Anders liggen de dingen indien het takken van industrie of bedrijven betreft waarin de CGT een monopoliepositie heeft. De CFDT probeert er dan voet aan de grond te krijgen door zich tegenover de CGT op te stellen.

Ter illustratie kan de felle strijd in de metaalindustrie in Duinkerken dienen in de loop van 1976. Er braken "wilde" stakingen uit, die vervolgens door de plaatselijke afdeling van de CFDT werden gesteund, maar die de CGT trachtte te isoleren. Naar dat model verliepen ook enkele stakingen in de metaalnijverheid van Lotharingen. Er zouden vele andere voorbeelden kunnen worden aangedragen.

Over de "steun" die de CFDT in al die gevallen aan de "wilde" stakers schijnt te geven moet men zich geen enkele illusie maken. Er is in Frankrijk volstrekt geen sprake van enige militantere houding van welke vakbeweging dan ook. De staking bij General Motors in Straatsburg laat zien dat men vaak poogt de vakbeweging onder die omstandigheden voor z'n eigen belangen te benutten, belangen, die van de belangen van de vakbeweging zélf duidelijk verschillen. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom in een bedrijf met een héél lage organisatiegraad veel arbeiders opeens lid van de vakbeweging worden op het moment dat er een konflikt uitbreekt. Zo ging het onder meer bij de fabriek van Griffet. Zij werd gedurende een jaar door het personeel bezet. De CGT trok zich al vrij spoedig terug. De arbeiders die zich bij het begin van de strijd als lid van de CGT hadden laten inschrijven zetten hun aktie onverdroten voort.

Tot voor kort was het zo, dat de CFDT, anders dan de strak georganiseerde CGT, bij zelfstandig optreden van de arbeiders niet tussenbeide kwam en daardoor leek het dan alsof zij aan hun kant stond. In dit verband is de verschillende manier van optreden van beide centrales tijdens de LIP-affaire uitermate belangwekkend. De vakbondsgedelegeerden in het bedrijf streefden er naar verbindingen met andere bedrijven ter plaatse tot stand te brengen, vooral met bedrijven die eveneens met sluiting werden bedreigd. Dat streven van de vakbondsgedelegeerden strookte allerminst met het stre-

ven van de centrales, die er op uit zijn kontakten met andere ondernemingen altijd via het centrale apparaat te laten lopen. De C.G.T. verbood dan ook terstond zulke activiteiten en royeerde hen die zich niet aan het verbod stoorden. De CFDT trad genuanceerder op. Haar afdeling in het bedrijf ontbond zij niet, maar zij veroordeelde wel in het openbaar die manier van optreden en gaf te kennen, dat de bewuste vertrouwensmannen niet uit naam van de CFDT hadden gehandeld. In andere gevallen echter is de CFDT even rigoreus opgetreden als de CGT en heeft ook zij bepaalde afdelingen ontbonden omdat de leden daarvan zich te kritisch tegenover de bestuurders opstelden ofwel strijdmethoden toepasten die de heren bestuurders afkeurden. Iets dergelijks is zelfs - ook van de kant van de CFDT - vrij regelmatig voorgekomen.

Bij akties in de bedrijven doet zich herhaaldelijk het verschijnsel voor, dat georganiseerden en ongeorganiseerden samen handelen op een wijze dat de bureaucratie praktisch geen enkele vat op de strijd kan krijgen. Er wordt dan van de bestaande vakbondsafdelingen gebruik gemaakt en op het moment dat zulks niet langer gaat - bijvoorbeeld doordat die afdelingen door de bestuurders worden ontbonden - grijpt men naar andere strijdmethoden.

Waarmee men bij al dat soort zichtbare tegenstelling en spanning tussen de vakbeweging en haar leden heeft te maken is een nieuwe, zelfstandige beweging van de arbeiders, ook al zijn de arbeiders zelf zich daarvan in het geheel niet bewust. Die zelfstandige beweging neemt de meest verschillende vormen aan, vormen die soms erg origineel zijn en door niemand van te voren konden worden uitgedacht. En in enkele gevallen was de beweging van onderop zó krachtig, dat de vakbeweging er niet openlijk tegenin heeft durven gaan. Daarom is het dan ook voorgekomen dat de nieuwe strijdvormen door de vakbeweging werden overgenomen, alleen maar uit vrees dat zij anders de greep op de arbeiders zou verliezen.

Men ziet soms zelfs akties, waarbij de vakbeweging formeel nog steeds de arbeiders schijnt te betuttelen maar deze desondanks toch eigen initiatieven ontplooiën en dingen doen, die met de strijdwijze (of liever de methoden) van de vakbeweging in het geheel niet stroken. Het uiteindelijk resultaat is dan, dat de betrokken arbeiders tóch in openlijk konflikt met de bonden en de centrales komen. Er zouden diverse voorbeelden van kunnen worden gegeven. Met andere woorden: de tegenstelling tussen de vakbeweging enerzijds en de arbeiders anderzijds openbaart zich b i n n e n de vakbeweging.

=====

OOK DE CHRISTELIJKE ARBEIDERS VLOEIT
ARBEIDERSBLOED DOOR DE ADEREN

"Wanneer men", zo heeft CNV-voorzitter Jan Lanser in een televisie-uitzending gezegd, "ervan uitgaat, dat er een tegenstelling bestaat tussen arbeiders en ondernemers, is het natuurlijk zo, dat de functie van een vakbondsbestuurder ónverenigbaar is met de functie van adviseur van een onderneming. Maar die filosofie is niet de mijne en het is niet de filosofie

van de christelijke vakbeweging. In de maatschappijvisie van het CNV en van de christelijke arbeiders zijn werkgevers en werknemers op elkaar aangewezen. Wie er anders over denkt beschouwt mijn adviseurschap van het Ogem-concern wellicht als iets sensationeels. In de ogen van het CNV is het allerminst sensationeel en dat des te minder omdat de verbondsraad van het CNV er volledig van op de hoogte was en mij ook toestemming had gegeven om als adviseur van Ogem op te treden."

"Als de dingen zó liggen", vroeg de tv-verslaggever die Lanser interviewde, "waarom hebt u dan tóch besloten om dat adviseurschap neer te leggen?"

"Omdat", zo antwoordde Lanser, "mij uit een groot aantal reacties van onze leden is gebleken dat het tóch ietwat verkeerd overkomt en onvoldoende begrepen wordt en ik zelfs maar de schijn van een onaanvaardbare handeling wil vermijden."

Naar onze overtuiging dient iedere vakbondsbestuurder het kapitaal in zijn functie van vakbondsbestuurder. Voor het goed vervullen van die functie is het daarnaast nog vervullen van een andere functie in dienst van het kapitaal niet aanbevelenswaardig, ook al is Lanser dan geen uitzondering en ook al zijn topfiguren uit het NVV wel als commissaris van ondernemingen opgetreden. Daar echter gaat het ons hier niet om. Vêél merkwaardiger dan het feit op zich, dat Lanser adviseur van Ogem is gebleken komt ons de reden voor, waarom hij voor die functie heeft bedankt.

Immers, uit zijn woorden blijkt, dat de christelijke arbeiders, al zijn ze dan dagelijks volgepropt met de filosofie dat kapitaal en arbeid moeten samenwerken, in hun kwaliteit van arbeiders aan datgene wat hun dag-in, dag-uit is voorgehouden toch minder betekenis hechten dan aan hun praktische levenservaring. De christelijke leer van de broederschap tussen kapitaal en arbeid blijkt voor de christelijke arbeiders slechts een dun vernisje. Ook de christelijke arbeiders vloeit tenslotte arbeidersbloed door de aderen.

=====

VERANTWOORDING VAN DE VOOR "DAAD EN GEDACHTE"

BINNENGEKOMEN GELDELIJKE BIJDRAGEN

(3e en 4e kwartaal 1976)

H.A. te L. f 25.-; J.C.v.A. te H. f 25.-; B.v.B. te M. f 25.-; C.J.B. te A. f 73,50; J.v.B. te A. f 30.-; W.v.D. te D. f 6,81; A.T.v.d.H. te W. f 50.-; Th.v.d.H. te A. f 20.-; T.d.J. te A. f 50.-; C.H. te A. f 100.-; T.J.M.K. te S. f 24.-; A.v.d.M. te U. f 85.-; G.J. de P. te B. f 50.-; J.S. te B. f 15.-; M.J.A.M.T. te N. f 20.-; G.V. te G. f 30.-; M.A.V. te A. f 50.-; M.J.W. te A. f 25.-; C.M.Y. te C. f 15.-; Totaal f 719,31. Totaal over het jaar 1976 f 1607,26.

Alle gevers hartelijk dank. Willen zij die in gebreke bleven alsnog hun bijdrage overmaken. Alles is even duur en uw bijdrage is hard nodig.

=====